

«ТАСДИҚЛАНГАН»
Ўзбекистон Республикаси
Молия вазирлиги
Вазирнинг ўринбосари
Э.Ф.Гадоев
26.07.1998 й.
17-07/86-сон

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ТАҚДИМ ЭТИШ УЧУН

КОНЦЕПТУАЛ АСОС

[Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан
1998 йил 14 августда 475-сон билан давлат рўйхатидан
ўтказилган]

Концептуал асосларнинг мақсади ва мақоми

1. Ушбу концептуал асос Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни асосида ишлаб чиқилган ва фойдаланувчилар учун молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш асосини ташкил этувчи тушунчаларни белгилаб беради.

Мазкур концепциянинг мақсади қуйидагиларга ёрдам беришдан иборат:

1.1. Бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот тизимини тартибга солувчи давлат органи Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига — бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларини (кейинги ўринларда БҲМС) ривожлантириш ва уларни қайта кўриб чиқишда;

1.2. Молиявий ҳисоботни тайёрловчи шахсларга — БҲМС дан фойдаланишда;

1.3. Аудиторларга — молиявий ҳисоботларни БҲМС мос келиши бўйича хулосаларни тайёрлашда;

1.4. Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчиларга — молиявий ҳисоботдаги маълумотларни таҳлил қилишда.

2. Концептуал асос БҲМС ҳисобланмайди ва унинг таърифлари бирон-бир низоли масалани баҳолаш ёки тушунтириш учун ишлатилмайди. Мазкур концептуал асосдаги мавжуд қоидалар бухгалтерия ҳисобининг алоҳида бир стандартини рад этмайди.

3. Айрим ҳолларда, агар концептуал асос ва БҲМС ўртасида зиддиятлар мавжуд бўлса, БҲМСнинг талаблари концептуал асос талабларидан устун келади, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги БҲМСни ишлаб чиқишда мазкур концептуал асосни қўллайди ва ана шу зиддиятларни бартараф этиш чора-тадбирларини кўради.

4. Концептуал асос бухгалтерия ҳисоби стандартларининг амалий фаолиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан кўриб чиқилади.

Концептуал асосларнинг амал қилиш соҳаси

5. Қуйидагилар мазкур концептуал асосларнинг асосий жиҳатларидир:

5.1. Молиявий ҳисоботнинг мақсади;

5.2. Бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот принциплари;

5.3. Молиявий ҳисоботларнинг элементларини таърифлаш, тан олиш ва ўлчаш.

6. Концептуал асос молиявий ҳисоботга, шу жумладан консолидациялашган молиявий ҳисоботга алоқадордир. Молиявий ҳисобот кенг доирадаги фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган талабини қаноатлантириш учун тузилади ва даврий равишда тақдим этилади. Кўпчилик фойдаланувчилар учун молиявий ахборотнинг асосий манбаси молиявий ҳисобот ҳисобланади. Айрим фойдаланувчилар, тегишли ваколатлар бўлганда, молиявий ҳисоботда мавжуд бўлган ахборотга қўшимча ахборотни талаб қилишлари мумкин.

7. Молиявий ҳисоботлар молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми ҳисобланади ва БҲМС билан белгиланади. Молиявий ҳисобот ана шу ҳисоботларга асосланган ёки улар билан боғлиқ бўлган изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни ҳам ўз ичига олади. Бундай ахборот саноат ва жуғрофий ҳудудларнинг фаолият турлари тўғрисидаги молиявий ахборотни акс эттириши ва нархлар ўзгаришининг молиявий натижаларга таъсирини тушунтириб бериши керак.

8. Барча хўжалик юритувчи субъектлар** молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этишда концептуал асосга амал қиладилар.

* «Субъект» атамаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 6-моддасида таърифланган.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар ва уларнинг ахборотга бўлган талаби

9. Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қаторига ҳақиқий ва бўлғуси инвесторлар, кредиторлар, маҳсулот етказиб берувчилар, харидорлар, ходимлар, шунингдек ҳукумат муассасалари, вазирликлар, идоралар, жамоатчилик ва бошқа манфаатдор фойдаланувчилар киради. Молиявий ҳисобот ахборотига бўлган талаб қуйидагиларда вужудга келади:

9.1. Инвесторларда тақдим этилган инвестициялар билан боғлиқ хатарлар муносабати билан. Акциядорлар ҳам хўжалик субъектининг дивидендларни тўлаш қобилиятини баҳолашга имкон берадиган ва акцияларни сотиб олиш, сақлаш ёки сотиш кераклигини аниқлашга ёрдам берадиган ахборотдан манфаатдордирлар;

9.2. Кредитлари ва фоизлари ўз вақтида тўланишини аниқлашга имкон берадиган ахборотдан манфаатдор кредиторларда;

9.3. Суммалари ўз вақтида тўланишини аниқлашга имкон берадиган ахборотдан манфаатдор бўлган маҳсулот етказиб берувчилар ва бошқа савдо кредиторларида;

9.4. Хўжалик юритувчи субъектнинг узлуксиз фаолияти тўғрисидаги ахборотдан манфаатдор бўлган харидорларда, айниқса улар узоқ муддатли битимга эга бўлсалар ёки мазкур хўжалик юритувчи субъектга боғлиқ бўлсалар;

9.5. Хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти барқарорлиги ва рентабеллиги тўғрисидаги ахборотдан манфаатдор бўлган ходимларда. Улар ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг ўз иш ҳақларини, пенсияларини ва кейинчалик ҳам ёллаш бўйича ишлаш имкониятларини таъминлаш қобилиятига баҳо бериш имконини яратадиган ахборотдан манфаатдордирлар;

9.6. Ресурсларнинг тақсимланиши ва бинобарин, субъектларнинг фаолияти тўғрисидаги ахборотдан манфаатдор бўлган давлат бошқаруви органларида. Уларга ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини тартибга солиб туриш, солиққа тортиш сиёсатини белгилаш учун ва миллий даромадни ҳамда бошқа статистик маълумотларни аниқлаш учун асос сифатида ахборот керак;

9. 7. Жамоатчиликда ҳам, чунки хўжалик юритувчи субъектлар маҳаллий иқтисодиётга кўпгина усуллар билан, шу жумладан аҳолини иш билан таъминлаш ва маҳаллий маҳсулот етказиб берувчиларни қўллаб-қувватлаш билан катта ҳисса қўшиши мумкин. Молиявий ҳисобот жамоатчиликни тараққиёт йўналишлари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг фаровонлигини яхшилашда эришилган сўнгги ютуқлар тўғрисидаги ахборот билан таъминлаб, уларга ёрдам беради.

10. Хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбари молиявий ҳисоботнинг тузилиши ва тақдим этилиши учун жавобгардир. Раҳбар ўз талабларини қаноатлантириш мақсадида қўшимча

ахборотнинг шакли ва мазмунини белгилаш ҳуқуқига эгадир. Бироқ бундай қўшимча ахборот шакллари муҳокама қилиш мазкур концептуал асос доирасидан ташқарига чиқади.

Молиявий ҳисоботнинг мақсади

11. Молиявий ҳисоботнинг мақсади бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги унинг фаолиятини молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни тақдим этиш ҳисобланади. Бироқ молиявий ҳисобот иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдаланувчиларга зарур бўлган барча ахборотни ўз ичига олмайди, чунки ҳисобот асосан аввалги воқеаларнинг натижаларини акс эттиради.

12. Молиявий ҳисобот қуйидагилар учун ҳам ахборотни ўзида мужассам этган:

12.1. Инвестиция қарорларини ва кредитлар бериш бўйича қарорларни қабул қилиш;

12.2. Хўжалик юритувчи субъектнинг келгуси пул оқимини баҳолаш;

12.3. Хўжалик юритувчи субъектга ишониб топширилган ресурслар муносабати билан унинг ресурсларини, мажбуриятларини баҳолаш;

12.4. Рахбар органларнинг ишини баҳолаш.

Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, молиявий ҳолати ва молиявий ҳолати ўзгаришлар

13. Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар қабул қиладиган иқтисодий қарорлар хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини кўпайтириш, уларнинг кўпайиш вақтини ҳисоб-китоб қилиш ва натижага эришишга умид қилишдаги қобилиятини баҳолашни талаб қилади. Бундай қобилият пировард натижада масалан, хўжалик

юритувчи субъект ўз ходимлари ва маҳсулот етказиб берувчиларига ҳақ тўлай олиши, фоизларни тўлаб туриши, кредитлар қоплаши ва даромадни (фойдани) тақсимлай олиши мумкинлигини аниқлайди.

Агар фойдаланувчилар хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини молиявий ҳолатини ва молиявий ҳолатдаги ўзгаришларни акс эттирадиган ахборот билан таъминланса, улар пул маблағларини кўпайтириш қобилиятини яхшироқ баҳолашлари мумкин.

14. Хўжалик юритувчи субъект назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар, унинг молиявий тузилмаси, ликвидлиги, тўловга қобилияти, ишлаётган муҳит ўзгаришларига муносабат билдира олиши унинг молиявий ҳолатига таъсир ўтказди. Хўжалик юритувчи субъект назорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар ҳақидаги ва унинг ана шу ресурсларни қайта ишлаш қобилияти тўғрисидаги ахборотлар хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини ва уларнинг эквивалентини кўпайтириш имкониятини прогностлаш учун зарурдир. Молиявий ҳолат ҳақидаги ахборот келгусида кредитларга бўлган талабни аниқлаш учун, шунингдек келгусидаги даромадлар ва пул оқимларини хўжалик юритувчи субъектнинг акцияларига (пайига) эга бўлганлар ўртасида тақсимлашда, хўжалик юритувчи субъект кейинчалик ўзининг молиявий ҳолатини қанчалик муваффақият билан яхшилаётганини аниқлаш учун ҳам зарурдир. Ликвидлик ва тўловга қобилият ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олишини аниқлаш учун зарур. Ликвидлик яқин келажакда ана шу давр ичидаги молиявий мажбуриятларни тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади. Тўлов қобилияти молиявий мажбуриятларни ўз вақтида тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади.

15. Хўжалик юритувчи субъектнинг фаолият кўрсаткичлари, айниқса унинг рентабеллиги тўғрисидаги

ахборот иқтисодий ресурслардаги потенциал ўзгаришларни баҳолаш учун талаб этилади. Бундай ахборот келгусида назоратни амалга оширишга имкон беради. Шунингдек хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятидаги ўзгаришлар ҳақидаги муҳим ахборот ҳисобланади.

Фаолият ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг мавжуд ресурслар базасидан пул маблағлари тўплай олишини прогнозлаш учун зарурдир, бу эса корхона қўшимча ресурсларни жалб қилиши мумкин бўлган самарадорликка баҳо беришни шакллантиришда муҳимдир.

16. Пул оқимлари ҳақидаги ахборот хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағларини жалб қилиш қобилиятига баҳо бериш учун зарурдир, бу эса фойдаланувчиларга ҳар хил хўжалик юритувчи субъектларининг пул оқимларини баҳолаш ва таққослаш учун янги усуллар ишлаб чиқишга имкон беради.

17. Молиявий ҳисоботлар ўзаро бир-бири билан боғлангандир, чунки улар хўжалик фаолиятига доир бир хил ҳолатларнинг ҳар хил жиҳатларини акс эттиради. Ҳар бир ҳисобот турли хил ахборотларни тақдим этади, битта мақсадга хизмат қилмайди ва фойдаланувчиларнинг муайян талабларини аниқлаш учун зарур бўлган бутун ахборотни бермайди. Масалан, молиявий-хўжалик фаолиятнинг натижалари тўғрисидаги ҳисобот, агар ундан бухгалтерия баланси ва пул оқимлари ҳақидаги ҳисобот билан уйғунликда фойдаланилмаса, фаолиятнинг бутун манзарасини акс эттирмайди.

Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар

18. Молиявий ҳисобот қўшимча ахборотни — изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни (тушунтириш хати кўринишида) ҳам ўз ичига олади. Изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар жадваллар кўринишида ҳам, бошқача шаклида ҳам тақдим этилиши мумкин.

Принциплар

Ҳисоблаш

19. Даромадлар ва харажатлар бухгалтерия ҳисобида тан олинади ва молиявий ҳисоботларда уларни келиб тушиши ёки юзага келишига қараб (балки пул маблағларини олиш ёки тўлаш асосида эмас) акс эттирилади.

Икки ёқлама ёзув усули билан ҳисоб юритиш

20. Иккиёқлама ёзув усулида ҳисобни юритиш деганда шу нарса тушуниладики, ҳўжалик юритувчи субъектлар иккиёқлама ёзув тизими асосида бухгалтерия операцияларини рўйхатга олишни юритиши керак. Иккиёқлама ёзув шундан иборатки, битта операция бўйича битта сумманинг ўзи бухгалтерия ҳисобининг камида иккита счётида акс эттирилади.

Узлуксизлик

21. Ҳўжалик юритувчи субъект узлуксиз ишлайдиган, яъни келажакда ишлашни давом эттирадиган деб ҳисобланади. Унинг ўз фаолиятини тугатиш ёки фаолият кўламини анча қисқартириш нияти ҳам, зарурати ҳам йўқ деб тахмин қилинади.

Ҳўжалик операцияларини, активларни ва пассивларни пулда баҳолаш

22. Молиявий ҳисоботларда ахборотларни умумлаштириш мақсадида барча операциялар ва ҳодисалар пулда баҳоланади.

Ишончлилик

23. Ахборотда муҳим хато ёки ғаразлилик бўлмаса ва фойдаланувчилар унга таянишлари мумкин бўлса, ишончли ҳисобланади.

Операциялар ёки ҳодисаларнинг ишончилиги одатда бошланғич ҳисоб ҳужжатлари билан тасдиқланиши керак.

Олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик)

24. Қарорлар қабул қилишда олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик) принципига риоя қилиш активлар ва даромад ошириб баҳоланмаслиги, мажбуриятлар ёки харажатлар эса камайтириб баҳоланмаслиги учун ноаниқлик шароитида баҳо чиқариш учун зарурдир.

Мазмуннинг шаклдан устунлиги

25. Агар ҳисоб ҳужжатларидаги ва молиявий ҳисоботдаги ахборот операциялар ва ҳодисаларнинг мазмунини тўғри акс эттирса, бу ахборот фақат унинг ҳуқуқий шакли билангина эмас, балки моҳияти ва иқтисодий реаллигига мувофиқ ҳисобга олиниши ва тақдим этилиши зарур.

Кўрсаткичларнинг қиёсийлиги

26. Молиявий ахборот фойдали ва мазмунли бўлиши учун, бир ҳисобот давридаги ахборот бошқа ҳисобот давридагиси билан қиёсланадиган бўлиши керак. Фойдаланувчилар хўжалик юритувчи субъект томонидан молиявий ҳисоботни тайёрлашда фойдаланган ҳисоб сиёсатидан, мазкур сиёсатдаги барча ўзгаришлардан ва шундай ўзгаришларнинг натижаларидан хабардор бўлишлари керак.

Молиявий ҳисоботнинг бетарафлилиги

27. Молиявий ҳисоботда келтириладиган ахборотлар ишончли бўлиши учун ғаразлиликдан мустақил бўлиши керак.

Ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги

28. Ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг мувофиқлиги ушбу даврда мазкур ҳисобот даврида олинган даромадларга асос бўлган харажатларни акс эттиришини билдиради. Агар даромадлар ва харажатларнинг айрим турлари ўртасидаги бевосита боғлиқликни аниқлаш қийин бўлса, харажатлар тақсимлашнинг бирор-бир тизимига мувофиқ тарзда бир неча ҳисобот даврига тақсимлаб чиқилади. Бу бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига ҳам тааллуқлидир.

Активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш

29. Активлар ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш принципи уларнинг таннархи ёки харид қилиш қиймати баҳолашга асос бўлишини назарда тутди.

Стандартларда назарда тутилган айрим ҳолларда ҳақиқий баҳолаш харид қилиш қийматидан фарқ қилиши мумкин.

Тушунарлилик

30. Молиявий ҳисоботларда келтириладиган ахборотлар фойдаланувчилар учун очиқ ва тушунарли бўлиши керак.

Аҳамиятлилик

31. Молиявий ахборот фойдаланувчилар қарорлар қабул қилиш жараёнида уларнинг талабларини қаноатлантириши ва уларга операцион, молиявий ва хўжалик фаолияти

ҳодисаларига баҳо беришда ёрдамлашиши учун аҳамиятли бўлиши керак.

Муҳимлик

32. Агар ахборотнинг киритмаслик ёки нотўғри кўрсатилиши ахборотдан фойдаланувчиларнинг молиявий ҳисобот асосида қабул қиладиган иқтисодий қарорларига таъсир қилса, бундай ахборот муҳим ҳисобланади. Ахборотнинг аҳамиятлилига унинг моҳияти ҳам, шунингдек унинг қиммати (муҳимлиги) ҳам таъсир ўтказиши мумкин.

Ҳаққоний ва беғараз тасаввур этиш

33. Молиявий ҳисоботлар фойдаланувчиларда субъектнинг молиявий ҳолати, операцияларнинг натижалари ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида ҳаққоний ва беғараз тасаввур ҳосил қилиши керак.

Тугалланганлик

34. Молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини таъминлаш мақсадида ахборот етарлича тўла ҳажмда тақдим этилиши керак.

Изчиллик

35. Ҳисоб сиёсати бир даврдан иккинчисига изчиллик билан ўтказилиши назарда тутилади. Фойдаланувчилар хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳолатидаги ўзгаришлар тенденцияларини аниқлаш учун унинг турли ҳисобот даврларидаги молиявий ҳисоботларини қиёслаш имкониятига эга бўлишлари керак.

Ўз вақтидалик

36. Ҳисобот ахборотининг асоссиз кечиктирилганда у ўзининг иқтисодий аҳамиятлилигини йўқотади. Ахборотни ўз вақтида тақдим этиш учун битимнинг ёки бошқа ҳодисанинг барча жиҳатлари маълум бўлгунга қадар ҳисоботга зарурат пайдо бўлиши мумкин, бу эса унинг ишончлилигини бузади. Бошқа томондан, агар ҳисобот барча жиҳатлар маълум бўлгунча кечиктирилса, энг ишончли ахборот ҳам кам фойда бериши мумкин, чунки фойдаланувчилар олдиқарор қабул қилишга мажбур бўлади. Аҳамиятлилик ва ишончлилик ўртасида мувозанатга эришиш мақсадида иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдаланувчиларнинг талабларини қандай қилиб яхшироқ қаноатлантиришни ҳал этиш керак.

Молиявий ҳисобот элементлари

37. Молиявий ҳисоботлар молиявий натижаларни ва бошқа хўжалик операцияларини молиявий ҳисоботларнинг элементлари деб аталувчи иқтисодий тавсифларига мувофиқ алоҳида моддаларга гуруҳлаб акс эттиради. Активлар, хусусий капитал ва мажбуриятлар бухгалтерия балансида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементлар ҳисобланади. Даромадлар ва харажатлар фаолият натижалари тўғрисидаги ҳисоботда хўжалик юритувчи субъектнинг кўрсаткичларини аниқлаш билан бевосита боғлиқ бўлган элементлар ҳисобланади. Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот фаолият натижалари элементларини ва бухгалтерия баланси элементларидаги ўзгаришларни акс эттиради.

38. Молиявий ҳолатни аниқлаш билан бевосита боғлиқ элементлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, резервлар, даромадлар ва харажатлар. Улар қуйидаги тарзда аниқланади:

38.1. Активлар — субъект назорат қиладиган, келгусида улардан даромад олиш мақсадида аввалги фаолият натижасида олинган иқтисодий ресурслардир.

38.2. Мажбуриятлар — шахсинг (қарздорнинг) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ҳаракат амалга ошириш, масалан, мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, пул тўлаш ва бошқалар ёхуд муайян ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятидир, кредитор эса қарздордан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилишга ҳақлидир;

38.3. Хусусий капитал — субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир;

38.4. Резервлар — келгусида муайян харажатларга йўналтирилиши мумкин бўлган хусусий капиталнинг бир қисмидир;

38.5. Даромадлар — ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир;

38.6. Харажатлар — ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир;

38.7. Молиявий натижалар — хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг якуний иқтисодий якунидир.

Активлар

39. Активлар — хўжалик субъектининг қиймат баҳосига эга бўлган моддий, жумладан, пул маблағлари ва дебиторлик қарзлари ва номоддий мулкидир.

Активларда акс эттирилган келгусидаги иқтисодий фойда, хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағлари оқимига потенциал, бевосита ва билвосита қўшиладиган улушдир.

Бу улуш хўжалик юритувчи субъект асосий фаолиятининг бир қисми сифатида юзага келиши мумкин.

40. Хўжалик юритувчи субъектнинг активлари аввалги битимлар ва бошқа ҳодисаларнинг натижасидир. Хўжалик юритувчи субъектлар одатда активларни харид қилиб ёки ишлаб чиқариб уларга эга бўладилар, бироқ, бошқа битимлар ёки ҳодисалар активларни кўпайтиришга имкон беради. Масалан, хўжалик юритувчи субъект ҳукуматдан олган кўчмас мулк. Келгусида кутиладиган битимлар ва бошқа воқеалар ўзидан ўзи активларнинг пайдо бўлишига олиб келмайди.

41. Хўжалик юритувчи субъект активларидан мулкни бошқариш, товар-моддий захиралар ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатилиши учун фойдаланади.

42. Активларда акс эттирилган келгусидаги иқтисодий наф хўжалик юритувчи субъект томонидан ҳар хил йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Масалан, активдан:

42. 1. Товар-моддий захиралар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда алоҳида ёки бошқа активлар билан биргаликда фойдаланилиши;

42.2. Бошқа активларга алмаштирилиши;

42.3. Мажбуриятларни бажариш учун фойдаланилиши;

42.4. Хўжалик юритувчи субъектнинг эгалари ўртасида тақсимланиши мумкин.

43. Активлар бинолар, иншоотлар ва ускуналар сингари физик шаклга эга. Бироқ, физик шакл активнинг мавжуд бўлиши учун зарур эмас. Масалан, патентлар ва муаллифлик ҳуқуқлари актив ҳисобланади, агар хўжалик юритувчи субъект келгусида улардан фойдаланишдан иқтисодий наф олишни кутаётган бўлса.

44. Активлар, масалан, дебиторлик қарзлари ва мулк юридик ҳуқуқлар, шу жумладан эгалик ҳуқуқи билан боғлиқ.

Актив мавжудлигини аниқлашда, эгалик ҳуқуқи асосий ҳисобланмайди. Масалан, ижарага олинадиган мулк актив ҳисобланади, агар хўжалик юритувчи субъект ана шу мулкдан олиниши керак бўлган фойдани назорат қилса.

45. Харажатларни амалга ошириш билан активларни ҳосил қилиш ўртасида узвий алоқа мавжуд, аммо бу жараёнлар ҳамма вақт ҳам вақти бўйича тўғри келмайди. Хўжалик юритувчи субъект томонидан амалга оширилган харажатлар келгуси иқтисодий фойда изланганидан далолат беради, лекин активлар олинганини узил-кесил тасдиқламайди. Бинобарин, харажатларнинг мавжуд эмаслиги объектни актив деб ҳисоблаш учун асос бўлмайди. Масалан, хўжалик юритувчи субъектга текинга берилган объектлар активларни таърифлашга мос келади.

Мажбуриятлар

46. Мажбуриятнинг асосий тавсифи бўлиб хўжалик юритувчи субъект бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдида жорий масъулиятли эканлиги ҳисобланади.

Мажбуриятлар уставнинг ёки шартноманинг талаблари натижаси сифатида кучга кириши мумкин. Масалан, олинган товар-моддий заҳиралар ва хизматлар учун тўланадиган суммалар. Мажбуриятлар одатий тадбиркорлик иши жараёнида, яхши муносабатларни сақлаб туриш ёки ҳолисона тарзда иш кўришда ҳам юзага келади. Масалан, агар хўжалик юритувчи субъект кафолат муддати тугаганидан сўнг ўз маҳсулотигадаги камчиликларни тузатиш тўғрисида қарор қабул қилса, шу бўйича қилинган харажатлар ҳам мажбуриятлар деб ҳисобланади.

47. Ҳозирги мажбурият билан келгуси мажбурият ўртасида чегара бўлиши керак. Хўжалик юритувчи субъект

рахбарининг келгусида активларни сотиб олиш ҳақида қабул қилган қарори мажбурият пайдо бўлишига сабаб бўлмайди. Мажбурият одатда актив олинганда ёки хўжалик юритувчи субъект активни сотиб олиш тўғрисида битимга киришгандагина пайдо бўлади.

48. Тегишли мажбуриятни бажариш одатда бошқа тарафнинг эътирозларини қаноатлантириш учун иқтисодий фойдани ифодаловчи хўжалик юритувчи субъект ресурсларини ўзига жалб этади. Мажбуриятларнинг бажарилиши ҳар хил усулларда (қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллардан ташқари) амалга оширилади:

48.1. Ҳақ тўлаш билан;

48.2. Бошқа активларни бериш билан;

48.3. Хизматларни кўрсатиш билан;

48.4. Ушбу мажбуриятни бошқаси билан алмаштириш орқали;

48.5. Мажбуриятларни акцияларга алмаштириш орқали.

Мажбурият, кредитор ўз ҳуқуқларидан бош тортган ҳолларда ёки кредитор ана шу ҳуқуқларидан маҳрум бўлганида, бажарилган деб ҳисобланиши мумкин.

49. Мажбуриятлар аввалги битимлар ёки ўтган ҳодисаларнинг натижаси ҳисобланади. Масалан, товар-моддий захираларни харид қилиш ва хизматларни олиш билан тўланиши керак бўлган (агар улар илгари ёки етказиб берилганда тўланмаган бўлса) счётлар ҳам олинади.

Хусусий капитал

50. Хусусий капитал устав, қўшилган, резерв капиталидан ва тақсимланмаган фойдадан иборат бўлади.

Зарур ҳолларда устав, қўшилган, резерв капитални аналитик кесимда ҳисобга олиниши мумкин.

51. Бухгалтерия балансидаги хусусий капиталнинг миқдори активлар ва мажбуриятлар қийматини баҳолашга боғлиқдир.

Резервлар

52. Хўжалик юритувчи субъектни ва кредиторларни зарарларнинг оқибатларидан қўшимча ҳимоя қилишни таъминлаш учун резервларни ташкил этиш зарур. Резервларни шаклланиши ва миқдори ҳақидаги ахборот қарорлар қабул қилишда фойдаланувчилар учун аҳамиятли ҳисобланади. Резервларни ташкил этиш қонун ҳужжатларида ёки хўжалик юритувчи субъектнинг уставида (солиқ қонун ҳужжатларини бузмаган ҳолда) назарда тутилади.

Даромадлар

53. Ялпи даромад хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолиятидан олинган даромадларини ўз ичига олади. Асосий фаолиятдан даромад маҳсулот, ишлар, хизматлар, товар-моддий захиралар, бошқа активларни реализациясидан, шунингдек мукофотлар, фоизлар ва дивидендлар, гонорарлар ва хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолиятига келиб чиқиб рента кўринишида олиниши мумкин.

54. Хўжалик юритувчи субъект асосий бўлмаган фаолият натижасида оладиган даромадлар даромадни аниқлашга мос келадиган моддаларни ўз ичига олади ва концептуал асоснинг алоҳида таркибий элементи деб ҳисобланмайди.

55. Асосий бўлмаган фаолият натижасида юзага келадиган даромадларга мисол бўлиб биржада айланадиган қимматли қоғозларни қайта баҳолаш ва бошқалар хизмат

қилиши мумкин. Бундай даромадлар, агар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда тан олинса, алоҳида кўрсатилади, чунки иқтисодий қарорларни қабул қилишда улар ҳақидаги ахборот фойдали бўлиши мумкин.

56. Солиққа тортиладиган даромад (зарар) — солиқ қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланадиган ҳисобот давридаги даромад (зарар) суммасидир.

Харажатлар

57. Харажатлар атамаси мулкни бошқариш, ишлаб чиқариш, маҳсулотларни сотиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ва зарарлар билан боғлиқ харажатларни ўз ичига олади. Улар одатда пул маблағлари, моддий захиралар, иншоотлар, ускуналар ва бошқалар сингари активларнинг чиқиши ёки улардан фойдаланилиши шаклида бўлади.

58. Зарарлар иқтисодий фойданинг камайганлигини билдиради ва ўз табиатига кўра бошқа харажатлардан фарқ қилмайди ва концептуал асоснинг алоҳида элементи сифатида қаралмайди.

59. Зарарлар бошқа активларни сотишда ёки табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Бундай зарарлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатиладиган бўлса, улар ҳақидаги ахборот иқтисодий қарорларни қабул қилишда фойдали бўлиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар алоҳида кўрсатилади.

Молиявий натижалар

60. Даромадлар ва харажатлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қарорлар қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим этиш мақсадида фаолият турларини

чегаралаш йўли билан кўрсатилиши мумкин. Масалан, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти давомида ва фаолият жараёнидаги фавқулодда ҳолатларда юзага келадиган даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара умумий қабул қилинган амалиёт ҳисобланади. Бундай чегаралаш хўжалик юритувчи субъектнинг келгусида пул маблағларини кўпайтириш қобилиятига баҳо беришда аҳамиятли бўлган моддаларнинг манбалари асосида ўтказилади. Моддаларни чегаралашда хўжалик юритувчи субъектнинг табиати ва унинг фаолияти билан ҳисоблашиш керак. Битта хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти натижасида пайдо бўладиган моддалар бошқа субъектга нисбатан фавқулодда бўладиган моддалар бўлиши мумкин.

61. Даромадлар ва харажатларнинг моддалари ўртасидаги чегара ҳамда уларнинг ҳар хил комбинациялари ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг ишлари натижаларини кўрсатиш имкониятини беради. Бундай бўлимлар ҳар хил моддаларни ўз ичига олади. Масалан, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот солиққа тортилгунгача ва ундан кейинги молиявий-хўжалик фаолиятидан даромадни кўрсатади.

62. Хусусий капиталга эгаларининг улушлари даромад ҳисобланмайди; хусусий капиталнинг эгалари ўртасида тақсимланиши харажат ҳисобланмайди.

Даромадлар ва харажатларни таърифи уларнинг асосий фарқ қилувчи жиҳатларини ёритиб беради, лекин уларни молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда тан олишдан олдин жавоб бериши лозим бўлган мезонларни аниқлаштирмайди.

Молиявий ҳисоботларнинг элементларини акс эттириш

63.Акс эттириш — бухгалтерия баланси ёки молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботга элементлар таърифига жавоб берувчи ва уларда акс эттирилиши лозим бўлган моддаларнинг киритиш жараёнидир.

Акс эттириш жараёни модданинг баёнини ҳам, унинг пулдаги ифодасини ҳам, шунингдек у ушбу модданинг бухгалтерия балансига ёки молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботга киритилишини ўз ичига олади.

64.Модданинг мезонга мувофиқлигини аниқлаш учун ва акс эттириш учун уни таснифлашда аҳамиятлилик ва қиёсийлик принципларига эътиборни қаратиш керак.

Элементлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик таъриф ва мезонларга жавоб берадиган модда алоҳида жиҳатни акс эттиришини англатади. Масалан, активнинг акс эттирилиши ўз-ўзидан даромад ёки мажбуриятнинг бошқа элементини акс эттиришни талаб қилади.

Активни акс эттириш

65. Ушбу активдан фойдаланиш натижасида хўжалик юритувчи субъектга келгуси иқтисодий фойда тушиш эҳтимоли мавжуд бўлганида ушбу актив бухгалтерия балансида акс эттирилади ва актив аниқ ифодаланадиган чиқимлар ёки қийматни ўз ичига олади.

Мажбуриятларни акс эттириш

66. Мажбуриятлар ўзида иқтисодий фойдани ифодаловчи ресурслар чиқими эҳтимоли мавжуд бўлганида бухгалтерия балансида тан олинади, шунингдек улар мажбуриятларни қабул қилиш натижаси ҳисобланади.

Даромадни акс эттириш

67. Активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайиши билан боғлиқ келгуси иқтисодий фойданинг ўлчанган кўпайиши пайдо бўлганда, даромад молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади. Бу эса даромадни акс эттириш активларнинг кўпайиши ва мажбуриятларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади (масалан, товарлар ва хизматларни сотишда юзага келадиган активлардаги соф кўпайиш ёки кредитор қарздан воз кечиши натижасида мажбуриятларнинг камайиши).

Харажатларни акс эттириш

68. Харажат активларнинг камайиши ва мажбуриятларнинг кўпайиши билан боғлиқ келгуси иқтисодий фондининг ўлчанган камайиши пайдо бўлганда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади ва бу ишончли тарзда аниқланиши мумкин. Бу эса харажатларни акс эттириш мажбуриятлардаги кўпайиш ёки активларнинг камайишини акс эттириш билан бир вақтда юзага келишини англатади.

Молиявий ҳисоботлардаги элементларни баҳолаш

69. Баҳолаш — активлар ва мажбуриятлар тан олинадиган ва молиявий ҳисоботларда қайд этиладиган пул ўлчовининг усулидир.

70. Молиявий ҳисоботларда баҳолашнинг қуйидаги усулларидан фойдаланилади:

70.1. Бошланғич қиймат. Активлар харид қилиш вақтида эришилган томонларнинг ўзаро келишувига кўра белгиланган жорий қиймати бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар

мажбуриятни бажаргунга қадар тўланадиган пул маблағлари суммаси бўйича мажбуриятларга алмашиб олинган маблағлар суммасида акс эттирилади.

70.2. Жорий қиймат. Активлар ана шу ёки шунга ўхшаш актив эндиgina харид қилинган бўлгандаги ҳолатда тўланиши керак бўлган пул маблағлари суммаси бўйича ҳисоботда акс эттирилади. Мажбуриятлар мажбуриятни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасида акс эттирилади.

70.3. Сотиш қиймати. Активлар сотишдан олиниши мумкин бўлган пул маблағлари суммаси бўйича акс эттирилади. Мажбуриятлар уларни тўлаш қиймати бўйича акс эттирилади, бундай қиймат эса мажбуриятларни тўлаш учун талаб этиладиган пул маблағларининг дисконтланмаган суммасидир.

70.4. Дисконтланган қиймат. Активлар хўжалик юритувчи субъектнинг нормал фаолияти давомида активларни кўпайтириши лозим бўлган келгуси пул маблағлари тушумининг дисконтланган қиймати бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

Мажбуриятлар келгусида ўтказиладиган пул маблағларининг дисконтланган қийматидан иборат бўлган, хўжалик юритувчи субъектнинг оддий фаолияти давомида мажбуриятларни тўлаш учун фойдаланилиши мумкин бўлган жорий қиймат бўйича акс эттирилади.

70.5. Баланс қиймати — ҳисобот санасида бухгалтерия балансида активлар ва мажбуриятларни акс эттириш қийматидир.

71. Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботларни тайёрлашда бошланғич қийматни баҳолаш учун

асос қилиб оладилар. Ундан одатда баҳолашнинг бошқа асосий тушунчалари билан биргаликда фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2016 йил 5 сентябрдаги 65-сон (рўйхат рақами 475-1, 2016 йил 9 сентябрь) буйруғи билан киритилган ўзгартиришлар билан.